

УДК 811 (100): 378.14:63

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ АГРАРНОЇ ОСВІТИ

Костриця Наталія

*Національний університет біоресурсів та природокористування України,
кафедра української та класичних мов,
вул. Генерала Родімбаєва, 19, кімн. 23, 03041, м. Київ
тел.: 044 527 83 63
ел. пошта: n.kostritsia@gmail.com*

Лінгвокультурологічний підхід до навчання української мови фахівців-аграрників ґрунтується на визнанні культурного концепту як базової одиниці культури. Репрезентовано концепт 'земля як один із найвиразніших мовно-естетичних знаків національної культури в контексті сільськогосподарської діяльності. Визначено основні види завдань з української мови за професійним спрямуванням, які формують національно-мовну свідомість фахівців-аграрників.

Ключові слова: лінгвокультурологія, лінгвокультурологічний підхід, концептуальна картина світу, мовна картина світу, концепт, асоціації, метафоричне мислення.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя ХХ ст. відбувся стрімкий перехід лінгвістики до антропоцентричної парадигми, який стимулював динамічний розвиток міждисциплінарних галузей гуманітарних досліджень. У межах даної парадигми з'явилися нові напрями, «орієнтовані на культурний чинник у мові і на мовний чинник у людині» [10, с.8], серед них чільне місце посіла лінгвокультурологія. Динамічний розвиток антропоцентричної парадигми сприяв появі лінгвокультурологічного підходу, який змінює уяву про вивчення мови як культурного явища. Цей підхід до навчання української мови дає можливість інтерпретувати мовну семантику як результат культурного досвіду, тобто «Бачити мовну одиницю в якості не тільки репрезентанта конкретного мовного рівня, що володіє характерними граматичними ознаками, але й одиниці культурної пам'яті народу» [6, с.36].

Лінгвокультурологічний підхід до навчання української мови за професійним спрямуванням передбачає актуалізацію ментальних та аксіологічних компонентів сільськогосподарської діяльності, відображених у мові як етнокультурному феномені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення мови як культурознавчої дисципліни знайшла відображення у наукових розвідках таких вчених, як: Н. Бабич, О. Біляєва, О. Горошкіної, Т. Донченко, С. Єрмоленко, С. Карамана, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентиліук, О. Семенов, Т. Симоненко, М. Стельмаховича та ін.

Актуальність вітчизняних лінгвокультурологічних та етнолінгвістичних студій засвідчена у фундаментальних наукових працях Н. Арутюнова, В. Воробйова, П. Гриценка, І. Голубовської, В. Жайворонка, В. Кононенка, В. Маслової, Ю. Степанова, В. Телії, В. Фурманової та ін.

Мета статті. Окреслити методичні засади вивчення української мови за професійним спрямуванням студентами вищих сільськогосподарських навчальних закладів на засадах лінгвокультурологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Лінгвокультурологічний підхід до дослідження проблем взаємозв'язку і взаємодії мови та культури, пов'язаний з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвального комплексу в системному їх розгляді як “сукупності одиниць (лінгвокультурем), які утворюють польові структури” [2, с.4].

В. Кононенко зазначає, що лінгвокультурологічний підхід до предметної сфери задуває тексти у їхніх різновидах та виявах як результат дії людської свідомості з національно-орієнтованою формою вираження [5, с.6]. На думку М. Алефіренко, духовна та матеріальна культура, вербалізовані артефакти формують мовну картину світу [1, с.32].

У лінгвістиці існує значна кількість визначень поняття «мовна картина світу». Зокрема, В. Маслова під мовною картиною світу розуміє “загальнокультурне надбання нації, яка чітко структурована, багаторівнева. Саме мовна картина світу зумовлює комунікативну поведінку, розуміння зовнішнього світу й внутрішній світ людини. Вона відображає спосіб мовленнєво-мисленнєвої діяльності, характерної для тієї чи іншої епохи, з її духовними, культурними та національними цінностями” [8, с.71].

В. Манакін поняття «мовна картина світу» трактує як “...відображений засобами мови образ свідомості – реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, які репрезентуються мовою” [7, с.46]. Вчений наголошує, на необхідності розмежування мовної картини світу та концептуальної, або когнітивної, моделі світу, що є основою мовного втілення, словесної концептуалізації сукупності знань людини про світ.

Переважна більшість дослідників зазначають, що концептуальна картина світу засобами мови перетворюється у мовну. Суттєву різницю між концептуальною та мовною картинами світу вчені вбачають у засобах створення: перша використовує поняття й уявлення, а друга – мовні одиниці.

Ю. Караулов вважає концептуальну картину світу універсальнішою, впорядкованішою, стійкішою та системнішою. На його думку, мовна картина світу фрагментарна, більш рухома, відображає постійні зміни в довіллі. Спільним для обох моделей існування світу вчений вважає існування лексики у свідомості носія [4, с. 273–274].

За допомогою спеціальної лексики мова може виражати й експлікувати інші її картини світу. Зокрема, у мовній картині світу можна виділити більш часткові картини, кожна з яких відрізняється мовною своєрідністю. Наприклад, в контексті професійної діяльності фахівців-аграрників.

Споконвічна хліборобська праця витворила свій світ уявлень, своє самобутнє розуміння явищ навколишньої дійсності. У свідомості людей, які працювали і працюють на землі, складається та передається із покоління в покоління свій образ мовної картини світу (див табл. 1).

Таблиця 1

Предметні сфери формування мовної картини світу фахівців-аграрників

<i>Професійна культура</i>	<i>Культура</i>	<i>Етнокультура</i>
Професійні наукові знання	Знання	Народні знання
Природне середовище	Довкілля	Природні стихії

Сфера взаємодії природи і суспільства (виробництва) в професійній діяльності	Ноосфера	Зв'язок людини з природою
Науковий світогляд	Світогляд	Українознавчий світогляд
Галузь економіки	Господарство	Домашнє господарство
Основні та оборотні фонди сільського господарства	Засоби виробництва	Земля та сільськогосподарський реманент
Аграрник	Ремесло	Хлібороб
Метеорологічні прогнози	Календар	Народно-господарський календар
Польові, городні, технічні культури, дерева, кущі, квіти	Символіка	Дерево Життя, дерево Роду, рослини-символи
Професійна етика	Мораль	Звичаєве право
Професійні свята	Традиції	Народні звичаї, обряди, свята
Професійна мова	Код культури	Народна мова

У процесі номінації створюється мовна картина світу, ключовим елементом якої є слово. Людина володіє словником не на рівні значень, а на рівні смислів, тобто концептів і концептуальних ознак. “Концепти – це ніби згустки національно-культурних смислів, вивчення яких допомагає виявити особливості світосприйняття народу, представити концептуальну та національну картину світу” [8, с.67].

На думку М. Пименової, “концепти – це одиниці концептуальної системи в їх відношенні до мовних виразів, в них міститься інформація про світ. Ця інформація відноситься до актуального та віртуального стану світу. Концепт – це уявлення про фрагмент світу. Таке уявлення (образ, ідея, символ) формується загальнонаціональними ознаками, які доповнюються ознаками індивідуального досвіду та особистої уяви. Концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками індивідуального уявлення. На матеріалі мовних одиниць розглядаються способи представлення концептів у функціональному аспекті та за допомогою їх ознак” [9, с. 44].

У мовній картині світу фахівців-аграрників земля має статус різнопланово конотованої одиниці, оскільки належить до стрижневих світоглядних кодів національної культури. У цій номінації найвиразніше виявляється мовний досвід колективного сприйняття землі як реалії навколишнього світу та основи національного ландшафту, способу господарювання, а відповідно – добробуту. Як зазначає Г. Булашев “до землі український народ, як народ передовсім землеробський, відчуває глибоку повагу, яка подекуди межує з обоженням” [11, с.268].

Номінація земля наповнена багатим змістом із розгалуженою системою контекстуальних варіантів та емоційно-експресивних оцінок, а його лексико-семантична структура засвідчує динаміку від конкретно-предметного до поняттєвого значення. Образ землі постає в різних іпостасях: як багатий, родючий ґрунт, як рідна земля, як жива істота, як мірило цінностей, як бажана мрія, як покарання, як засіб

існування: “Земля – найбільше щастя – більше за любов, за життя. Земля найбільший скарб – більший за золото і коштовні речі. Земля – сон мільйонів поколінь, казкове привабливе ество, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості! От що земля!” (У. Самчук).

Важливим практичним інструментом презентації концепту *земля* під час вивчення курсу “Українська мова за професійним спрямуванням” фахівцями-аграрниками є система лінгвокультурологічних завдань на асоціативне і метафоричне мислення, творчих та пошукових. Наведемо приклади різних видів завдань.

За допомогою асоціацій мова вербалізує мовну картину світу. В контексті сказаного О. Залевська зазначає: “Вербальні асоціації відображають результати доступу через слово до інформаційного тезаурусу індивіда, за ними лежить багатогранний досвід (чуттєвий і раціональний, індивідуальний і соціальний), що забезпечує “вихід” на картину світу у всій різноманітності зв’язків та відношень” [3, с.286].

Приклади завдань на асоціативне та метафоричне мислення.

Завдання 1. Сформуйте асоціативне мікрополе ключових слів та висловів на позначення поняття «земля».

Завдання 2. Поясніть значення метафор.

1). *Да такої земельки, мов каша гречана: хоч бери ложкою і дітей годуй!* (М. Стельмах).

2). *Ех, і земелька ж то! Хоч бери і ножем замість масла намазуй на хліб* (М. Стельмах).

3). *Масний подільський чорнозем, на якому посади дитину – і дитина виросте* (М. Стельмах).

Завдання 3. *Які асоціації викликають у Вас метафори з фрагменту тексту?*

1). *Попід лісом бездоріжжям прямує чоловік, ледве чутно ворухаючи губами, і тепер земля прислухається до перестуку краплин і лічби хлібороба. Він міряє землю не поспіль, а по урочищах, тримаючи в пам’яті усі кроки довжини і ширини* (М. Стельмах).

2). *Я [Ганна] ж просила пана, щоб все було по-доброму, – простягає руки до чоловіка [Івана], і враз дужий удар приклада валить її на розкислу вулицю. В темряві стогоном озвалася земля, а на ній заворушився темний вузол, що називається його дружиною* (М. Стельмах).

3). *Земля прислухалася до придорожніх пісень і вухатими соняшниками, і вусатим ячменем, і втомленим житом, що ніяк не може нагодувати рід людський* (М. Стельмах).

4). *Коли волами ореш, помітив, і земля краще пахне, бо до середини її, до живця добираєшся...* (М. Стельмах).

5). *Над тихою святковою землею високими золотими мазками починається ранок* (М. Стельмах).

6). *Він [Іван] кинув коні, запряжені в борони, і чимдуж побіг до матері, яка, здавалося, вросла в обвіяну сизувату землю* (М. Стельмах).

7). *Коли запахне відталою землею і березовим соком, птиці, розколюючи м’яку сонячну основу, приносять на святкових крилах вологе, іще з волохатим туманцем тепло* (М. Стельмах).

В. Телія наголошує, що за мовною картиною світу завжди стоїть соціокультурна картина світу: “Мова замальовує через систему своїх значень та їхніх асоціацій концептуальну модель світу в національно-культурні кольори” [10, с.177].

Завдання 1. Виконайте соціально-культурологічні коментарі до уривків текстів.

1). *Яка ти розкішна, земле, – думала Маланка. – Весело засівати тебе хлібом, прикрашати зелом, завітчати квітами. Весело обробляти тебе. Тільки тим ти недобра, що не горнешся до бідного. Для багатого пишасяш красою, багатого годуєш, зодягасяш, а бідного приймасяш лише в яму... Але ще дочекають наші руки обробляти свої ниви, свої городи, свої садки... Поділять тебе, земле, ой, поділять... І моєму дадуть... Годі тоді рибку ловити... Хоч-не-хоч, а йди, пане добродзею, до плуга... Ох, боже, боже, хоч на старість зазнати того щастя – дитину свою вивести в люди... (М. Коцюбинський, "FATA MORGANA").*

2). *Земля, земля, земличка!..*

Скільки труда, жури вона завдає... Особливо тим, котрі її не мають. Єдина мета життя, єдиний потяг у простого чоловіка – придбати кавалочок землі!

Ой, яка то радість, коли наймит стане «своїм газдом», господарем! Коли придбає земличку, хоч і таку, як петечок на котру може сказати: «Моя земля!»

Як шкода, що дуже-дуже обмаль людей на світі, яким дана така радість! Бо людей так багато, а землі так мало!..

Но, но! Справа стоїть не зовсім так. Землі, тої землиці є досить. Якраз стільки, що кожному було б. (О. Маркуш "Виміряли землю").

Завдання 2. Поясніть уривок тексту Б. Харчука «Хліб насущний» з позиції сьогодення. *Знаєм: земля – всеїдна. Вона переїдає тіло, кістки, залізо. Але вона не переїдає надії. Навпаки, земля родить надії. – І нишком:– З-під плуга.*

Людина-землероб відрізняється від інших людей потягом до землі, що в свою чергу накладає відбиток на характер і поведінку людини, формує специфічну ментальність. Цей природно-біологічний зв'язок був і залишається не лише умовою процвітання землеробства, але й чинником, супутнім формуванню і відтворенню деяких базисних людських цінностей, що дозволяють говорити про елементи особливої моралі, властивої землеробові. На наш погляд, відтворити перелічені якості, риси, цінності, які притаманні землеробові, допоможуть творчі завдання.

Приклади творчих завдань.

Завдання 1. Прочитайте текст і дайте психологічну характеристику українця-землероба?

Гарна була земля.

У своїх барвах жива й свіжа, шкода лиш, що не говорила.

Івоніка любив її. Він знав її в кожній порі року і в різних її настроях, мов себе самого. Вона пригадувала чоловіка й жаждала жертви.

Як була люта, боявся її більше, як почорнілого неба, що віщує тучу. А бувала люта, коли надармо ожидала дощу, що мав її скропити, коли тижнями надармо тужила за холодними ситими краплями води, і замість води жевріюче проміння сонця випивало її соки. Тоді стягалися її тут і там випуклі сугуби і тріскали з гніву, вона ставала твердою й недоступною і не видавала ніяких плодів. Тому, що на ній зеленіло й росло, відбирала поживу – воно слабало й ув'ядало, блідло й переходило поволі, але певно, в окам'янілий стан...

В деяких днях, коли небо прибиралося у синявий шовк, а сонце розходилося самим блискучим золотом, коли тепло все переймало й розпирало, добувалося неначе силоміць із землі наверх, – жилося прегарно! Такі дні були милі для Івоніки. Тоді він сам до себе усміхався та приязно розглядався. Переживав сам стан землі й був із

нею одним. Знав се, що було любо і збіжжю, і всьому, що піднімалося з неї, особливо ж по дощі. Неначе чув і бачив, як земля з задоволенням розходилась, розкошувала, як її соки відсвіжувались і як вона, насичена, віддыхала важкими пахощами. В тім її віддыху так і купалося все над нею! Те знали і бджоли його – вони були розумні і проворні, і ані одна не лишилася в такій порі в улію, хіба котра мусила..(О. Кобилянська).

Мовна картина світу розвивається не лише шляхом виявлення й фіксування нових явищ, але і за рахунок поглиблення знань про властивості вже відомих явищ і понять. У цьому контексті значний інтерес представляють пошукові завдання.

Приклади пошукових завдань.

Знаряддя обробітку ґрунту.

- 1) Яким плугом орали землю в минулому столітті (у сер. XIX ст.; 80-90-х роках XIX ст.) та напередодні війни 1914 р. (дерев'яний, сабан, саківський, самохід тощо)?
- 2) Де й ким виготовлявся плуг або де його купували?
- 3) *Завдання.* Дати детальний опис плугів, з розмірами й місцевими назвами кожної частини й деталі, вказати форму лемеша (прямокутний, трикутний, рівнобедрений тощо). Підібрати малюнки плуга або фото.
- 4) Який був гряділь у дерев'яному плузі – вигнутий чи прямиий і куди вигнутий – уверх чи вбік?
- 5) Кого запрягали в плуг: коня чи вола (в шлею, в ярмо)? Яка була збруя?
- 6) Які типи плугів збереглися в наш час?
- 7) Чи орали різні ґрунти однаковими плугами?
- 8) Яка ширина борозни та глибина оранки? Чим це регулювалося?
- 9) Чи були якісь переваги того чи іншого плуга на місцевих ґрунтах порівняно з сучасними знаряддями оранки?
- 10) Якими знаряддями обробляють ґрунт зараз (трактор, культиватор і т.п.)?

А) Рало

- 1) У чому полягала особливість орання ралом?
 - 2) Які роботи виконували ралом? Що в нього запрягали?
 - 3) Коли зникло рало як знаряддя обробітку?
- Завдання.* Описати докладно рало з розмірами й місцевими назвами частин, додаючи малюнки або фотографії.

Б) Соха

- 1) У чому полягала особливість орання сохою?
- 2) Які роботи виконувалися сохою? Що в нього запрягали?
- 3) Коли зникло рало як знаряддя обробітку?
- 4) Які різновиди сохи вам відомі?
- 5) *Пошукове завдання.* З яких частин і деталей складалася соха? Дати її детальний опис, додаючи малюнки або фотографії.

В) Сапачка

- 1) Які місцеві назви може мати сапачка?
- 2) Які роботи виконувалися сапачкою?
- 3) Які бувають різновиди сапачок?

Г) Борона

- 1) У чому полягає сутність роботи борони?

- 2) Які інші знаряддя можуть виконувати функції борони?
- 3) Яку конструкцію мала борона?
- 4) Чим визначався прогрес в користуванні бороною?

Завдання. Подати детальний опис борони з місцевими назвами частин і додати малюнок або фотографію.

Д) Драпак

- 1) У чому полягає сутність роботи драпака?
- 2) Які інші знаряддя можуть виконувати функції драпака?
- 3) Яку конструкцію має драпак?

Завдання. Дати опис драпака з усіма частинами й додати малюнки або фотографії.

Подані завдання інтегрують в собі народні звичаї, традиції, хліборобські моральні якості і з'єднують сучасне народу з його минулим і майбутнім. Концепт *земля* у низці понять, які формує свідомий мовний тип фахівця-аграрника, сприяє створенню їх мовної картини світу, яка ґрунтується на народному світобаченні в контексті професійної діяльності.

Отже, реалізація лінгвокультурологічного підходу під час вивчення курсу "Українська мова за професійним спрямуванням" фахівцями-аграрниками повинна ґрунтуватися на: засадах етнокультури, системі мовнокультурологічних знань і ціннісних смислів професійної культури, досвіді культуротворчої сільськогосподарської діяльності.

Перспективи подальших розвідок будуть спрямовані на дослідження змісту навчання української мови майбутніх фахівців аграрної галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алефиренко Н. Ф.* Лінгвокультурологія: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. Пособие / Н. Ф. Алфиренко. – М. : Флинта: Наука, 2012. – 288 с.
2. *Воробьев В.В.* Лінгвокультурологія (теория и методы) / В.В. Воробьев. – М., 1997, – 332 с.
3. *Залевская А.А.* Психолінгвістическіе ісследованія / А.А. Залевская // Слово. Текст: Избранные труды. – М.: Гнозис, 2005. – 543 с.
4. *Караулов Ю.Н.* Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 335 с.
5. *Кононенко В. І.* Українська лінгвокультурологія : навч. посіб / В.І. Кононенко. – К. : Вища шк., 2008. – 327 с.
6. *Красных В. В.* Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурологія / В.В. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
7. *Манакин В. Н.* Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 327 с.
8. *Маслова В. А.* Введение в когнитивную лінгвістику : учебное пособие / В. А. Маслова. – М. : Флинта, 2004. – 293 с.
9. *Пименова М.В.* Введение в когнитивную лінгвістику / М.В.Пименова. – Вып. 4. – Кемерово : Наука, 2004. – 208 с.
10. *Телия В.Н.* Русская фразеология: семантический, прагматический и лінгвокультурологіческий аспекты / В.Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 284 с.
11. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Георгій Онисимович Булашев. – Київ : Довіра, 1992. – 414 с.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2015

доопрацьована 25.11.2015

прийнята до друку 03.12.2015

LINGUOCULTURAL APPROACH TO TEACHING UKRAINIAN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF AGRICULTURAL EDUCATION

Natalia Kostrytsya

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,

Department of Ukrainian and Classical Languages,

General Rodimtsev Street, 19, r. 23, 03041, Kyiv, Ukraine

Tel.: 044 527 83 63

E-mail: n.kostrytsia@gmail.com

The linguocultural approach to teaching Ukrainian to specialists of the agrarian sector is based on the acknowledgement of cultural concept as a fundamental unit of culture. Such an approach to teaching "Ukrainian for specific purposes" presupposes revising of mental and axiological components of agricultural activities reflected in the language as an ethnocultural phenomenon.

Tilling labour, which lasts since the beginning of time, created its own presentational world, its own original understanding of the phenomena of surrounding reality. People who worked and work their own land have their own linguistic worldimage in their consciousness, which they hand down from generation to generation. The author represents the concept "land" as one of the expressive linguistic and aesthetic signs of national culture in the context of agricultural activities.

In the worldimage of specialists of the agrarian sector, land has the status of diversified connotative unit, as it belongs to the central worldview codes of national culture. In this concept, the language experience of the collective perception of land as the reality of the surrounding world and the basis of national landscape, method of menage and accordingly - to welfare appears vividly. The content of the concept "land" contains the complex system of contextual variants and emotionally-expressive estimations, and its lexical and semantic structure certifies the dynamics from concrete-objective meaning to the conceptual meaning. The image of land appears in different hypostasis: as rich, fat land, as native land, as a living creature, as a criterion for assessing values, as a desirable dream, as punishment, as means of existence.

The important practical instrument of presentation of concept *land* while teaching "Ukrainian for specific purposes" to specialists of the agrarian sector is the system of linguocultural tasks for developing associative and metaphorical thinking, as well as the system of creative and searching tasks. Given tasks integrate folk customs, traditions, tilling moral values and unite people's present with their past and future.

Thus, realization of linguocultural approach in the process of teaching "Ukrainian for specific purposes" to the specialists of agrarian sector should be based on the principles of ethnoculture, the system of linguocultural knowledge and values of professional culture, the experience of creative agricultural activities.

Key words: linguistic culturology, culturological and linguistic approach, linguistic worldview, concept, association, metaphorical thinking.